

DARYO OQIMINING O'ZGARUVCHANLIGI VA OQIM ME'YORI

Axmedova Farzonabegim Saydullo qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590536>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 10-may 2022

Ma'qullandi: 14- may 2022

Chop etildi: 28- may 2022

KALIT SO'ZLAR

Suv oqimi, cho'kindi
oqimi, eritilgan
chiqindilar, kuler,
geologik, gidrologiya

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada, daryo oqimining o'zgaruvchanligi va oqim hamda uning me'yorlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, bunda daryo oqimlarining manbalari, ko'payish va kamayish, ularning sabablari, taqsimlanishi hamda undan kiyin kelib chiqadigan oqibatlari haqida fikr yuritilgan.

Yer yuzasiga tushadigan yomg'irlarning natijasida oqim hosil bo'lishi, uning ko'p qismi bug'lanishga ulgurmasdan daryolarga quyiladi. Bunday qarganda har bir daryo rejimi butun bir daryolarning rejimini belgilaydi. Daryolarga soylar, jarliklar, daryolar orqali kiradigan suvning yer yuzasini qoplagan qoyalarga singishi va yer usti oqimi natijasida hosil bo'lgan yer osti oqimi mavjud. Yuzaki oqim, erigan suv oqimiga, qor oqimiga va yomg'ir suviga bo'linadi. Albatta, erigan suvlar oqimining ajralib turadigan bir tarafi u tekis qor bilan oziqlanishidir. Bahor faslida qishi barqaror bo'lgan tumanlardan qor qoplami tozalanganda, tog'lar qori bilan oziqlanadi. bahor hamda yoz fasillarida suv havzasining baland bo'ladi va xuddi shu havzada muzlik oziqlanadi. Yering usti oqimi fasillarning keskin tebranishlari bilan tavsiflanadi. Yillik oqish siklida past va yuqori past oqim davrlari almashinadi. Daryo, sel suv

tarkibining sezilarli darajada oshishi, yildan-yilga ma'lum darajada takrorlanadi. Daryo oqimi quruqlikdagi suv balansining moddalaridan biridir. Suv havzasining ma'lum vaqt oralig'idagi suv balansi tenglamasi quyidagicha yoziladi: oqim - yog'ingarchilik - bug'lanish - namlik zahiralarning ko'payishi. Atmosfera yog'inlariga suv havzasiga kiradigan barcha turdagi suvlar kiradi: yomg'ir, qor, quruqlik va suv havzalari yuzasida, shuningdek, tuproq g'ovaklarida kondensatsiya. Bug'lanish suv havzasining tuproq yuzasidan, barcha suv havzalaridan, ko'llar, daryolar va boshqalardan, shuningdek, o'simliklarning transpiratsiyasi (nafas olishi) orqali sodir bo'ladi. Havzadagi namlik zahiralari yer usti suvlari (suv omborlari), qor, muz va er osti suvlari shaklida mavjud. Ko'rib chiqilayotgan vaqt uchun aktsiyalarning o'sishi ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. Ikkinchi holda, iste'mol qilinadigan namlik zaxiralari oqimni

oshiradi. Suv zahiralardan intensiv foydalanishga misol tariqasida qishda to'plangan qorning erishi natijasida bahorgi toshqinlar hosil bo'lishi mumkin. Suv havzasidagi namlik zahiralarning o'zgarishi butun yillik davomida oqimni sezilarli darajada qayta taqsimlaydi. Uzoq muddatli davrlarni hisobga olgan holda, bu tebranishlarni e'tiborsiz qoldirish mumkin va suv balansi tenglamasi oddiy shaklni oladi: oqim - yog'ingarchilik - bug'lanish.

Daryo oqimiga suv oqimi, cho'kindi oqimlari, erigan moddalar oqimi va issiqlik oqimi kiradi.

Suv oqimi (suv oqimi) daryo tizimlarida suv oqimi jarayoni ham, oqava suv miqdorining xarakteristikasidir. Suv oqimi eng muhim fizik, geografik va geologik omillardan biridir; suv oqimini o'rganish - asosiy vazifa yer gidrologiyasi. Suv oqimini "suyuq oqim" deb atash tavsiya etilmaydi.

Cho'kindi oqimi daryo tizimlarida cho'kma harakati jarayoni bo'lib, daryolarda harakatlanuvchi cho'kindi miqdorini tavsiflaydi. Cho'kindi oqimi osilgan cho'kindi oqimidan (daryo oqimining qalinligida to'xtatilgan holatda olib boriladigan cho'kindi) va tortish yuk oqimidan (tortish holatidagi daryo tubi bo'ylab oqim tomonidan olib boriladigan cho'kindi) iborat. Cho'kma oqimini "qattiq oqim" deb atash tavsiya etilmaydi.

Eritilgan chiqindilar - bu suvda erigan moddalarning daryo tizimlariga o'tish jarayoni va ularning miqdorining xarakteristikasi. Daryo suvlarida erigan moddalar tuz ionlari, biogen va organik moddalar, gazlar va boshqalar Ba'zan erigan moddalarning oqishi ion oqimi yoki tuzlarning oqishi deb ataladi (bu holda faqat erigan mineral moddalarning oqishi nazarda tutiladi).

Kuler (termal oqim) - daryo suvlari bilan birga issiqlikni uzatish jarayoni va uning miqdoriy xarakteristikasi.

Ko'rinib turibdiki, daryo oqimining asosiy komponenti suv oqimi bo'lib, ularsiz boshqa oqim turlari ham mumkin emas. Suv oqimi daryo tizimlarida materiya va energiyaning boshqa barcha turlarini, ularning harakatlantiruvchi kuchini belgilovchi jarayondir. Cho'kindilar, erigan moddalar va issiqlik oqimi suv oqimiga daryo oqimining boshqa tarkibiy qismlarini tashuvchisi va uning miqdoriy xususiyatlariga, shuningdek, cho'kindilarning, erigan moddalarning tarkibiga va suv oqimi birligiga issiqlikka bog'liq.

Suv oqimini belgilaydigan asosiy tabiiy va antropogen omillar haqida, xususan, daryolarni oziqlantirish haqida ko'p narsa aytilgan. Bular, birinchi navbatda, iqlim omillari, shuningdek, zamin yuzasi va insonning iqtisodiy faoliyati omillari. Gidrologiyada qo'llaniladigan suv oqimining asosiy miqdoriy tavsiflarini ko'rib chiqaylik: suv oqimi, oqim hajmi, oqim qatlami, oqim moduli, oqim koeffitsienti, modul koeffitsienti.

Daryo suvining oqimi doimiy o'zgarishlarga duchor bo'ladi. Daryolar gidrologiyasida ularning o'zgarishini tahlil qilishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi - genetik - ular oqimning o'zgarishi sabablarini tahlil qiladilar, oqim o'zgarishining aniqlovchi, asosan iqlimiy omillar bilan bog'liqligini ochib beradilar. Ikkinchisida - ehtimollik - ma'lum bir daryoda ma'lum suv oqimlarining paydo bo'lish ehtimolini baholang: daryo suv oqimi qanchalik ko'p farq qiladi. bu daqiqa ko'proq yoki kamroq o'rta kattalik, buning ehtimoli kamroq.

Oqim hajmi suv - daryo oqimining ma'lum bir kesimidan istalgan vaqt oralig`ida o`tgan suv hajmi. Shuning uchun suv oqimini 1 s ichida suv oqimining hajmi deb hisoblash mumkin.

Oqim qatlami - bu suv havzasidan istalgan vaqt oralig`ida oqib chiqadigan suv miqdori, qatlam qalinligiga teng, suv yig`ish maydoni bo`ylab teng taqsimlangan va millimetrda ifodalangan.

Drenaj moduli suv - vaqt birligi uchun suv yig`ish maydonidan oqib chiqadigan suv miqdori.

Xulosa o`rnida aytadigan bo`lsak har bir daryo oqimi har turlicha o`zgarishi mumkin. Me`yordan oshsa salbiy eng achinarlisi me`yordan kamaysa ham salbiy oqibatlarga olib keladi. Yuqorida bekorga ishlatilmadi "Taqsimlash" so`zi hammasi har xil holatda o`ziga yarasha vaziyat, holatdan kelib chiqqan holda taqsimlanishi insoniyat qo`lidadir. Qadimda bir vaqitlar Amudaryo suv o`zani yo`nalishi ham o`zgartirilgan oqim me`yori buzulgan natijada qancha salbiy oqibatlar keltirib chiqqan. Albatta o`tmishdan o`rnak olib kelajakka ishonch bilan harakat qilish biz yoshlarni qo`lidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xikmatov Fazliddin, Aytbayev Dauletbay Perdebayevich, Adenbayev Baxtiyor Yembergenovich, Pirnazarov Ravshan Topvoldiyevich "GIDROLOGIYAGA KIRISH", Toshkent - 2017
2. B.T.Toshmuhammedov. "Umumiy geologiya". "NOSHIR" Toshkent 2011
3. S.Karimov, A. Akbarov, U. Jon qobilov „Gidrologiya, gidrometriya Toshkent - 2006
4. G`X. Yunusov, R.R. Ziyayev „Umumiy gidrologiya va iqlimshunoslik" Toshkent - 2018